

Iwona Kowal

Jagiellonska universitetet, Kraków, Polen

Att mäta språklig medvetenhet. En datorstödd analys av självkorrigeringar

I den lingvistiska, psykologiska eller sociologiska forskningen kan man ofta stöta på begreppet *språklig medvetenhet*. Den engelska termen *linguistic awareness* användes första gången av Mattingly som hävdade att talaren eller skribenten måste vara medveten om vissa aspekter av sina språkliga beteenden (Mattingly 1972: 142). Cazden definierade, i samband med beskrivningen och förklaringen av lingvistiska kunskaper och färdigheter på interspråklig nivå, språklig medvetenhet (*eng. metalinguistic awareness*) som "the ability to make language forms opaque and attend to them in and for themselves" (Cazden 1974: 24). Poldauf t.ex. anser att språklig medvetenhet innebär att på ett objektivt sätt titta på språket (Poldauf 1995: 3). Svenska forskare påpekar att *språklig medvetenhet*, som också kan kallas *metalingvistisk* eller *metaspråklig medvetenhet*, är språkanvändarens attityd till olika aspekter av språket och hans respektive hennes medvetna uppmärksamhet på dessa aspekter (Allwood, MacDowall & Strömquist 1982: 43). I de flesta definitioner anges funderande, reflekterande över språkets struktur eller funktion och inte dess innebörd. Man skriver t.o.m. att metalingvistisk medvetenhet är förmågan att skifta uppmärksamhet från språkets betydelssida till dess formsida (Fajerson & Rehnvall 1992: 6).

Forskningen kring metaspråklig medvetenhet koncentrerade sig i början på barnets stigande språkmedvetenhet vid tillägnandet av modersmålet. En annan gren av forskningen gällde metalingvistisk medvetenhet hos tvåspråkiga barn. Bialystok bedrev studier av bilinguala engelsk- och fransktalande barn och beskrev metalingvistisk medvetenhet som en färdighet bestående av två underordnade komponenter. Dessa är: kunskapsanalys (*analys of knowledge*) som är förmågan att bilda uttryckliga representationer av lingvistiska kunskaper samt kontroll av processen (*control of process*) – dvs. förmågan att övervaka språkliga processer genom medvetna urval och användning av kunskaper för att komma fram till en lösning. Tvåspråkiga barn är bättre vad gäller den andra komponenten och därför anses de prestera bättre vid de uppgifter som avser en hög språklig kontroll (Bialystok 1987: 155).

Språklig medvetenhet kan uttryckas på olika sätt, genom t.ex. omdömen om språkliga yttranden, ordlekar, metaspråklig vokabulär eller rättelser av de andras respektive

ens egna yttranden. Förmågan att korrigera sina egna fel är utom tvivel ett tydligt tecken på att man funderar över språkets struktur och är medveten om vad som är rätt eller fel. I det talade språket brukar man inleda en rättning med reparationsmarkörer som *eller, nej, det vill säga*. Då kan mottagaren genast märka att det kommer en självkorrigering. I en skriven text däremot stryker man bort det man inte vill ha. Detta blir synligt för läsaren bara i texter som skrivits för hand. När man däremot skapar en text på dator och redigerar den under eller efter skrivprocessen är endast slutversionen tillgänglig för mottagaren. Hur kan man då undersöka om och hur skribenten korrigerade sina fel? Det finns ett praktiskt verktyg som skapades av Strömqvist, Malmsten och deras medarbetare och som heter ScriptLog (Strömqvist & Malmsten 1993). Det är ett datorprogram som möjliggör att titta in i textens inre, dvs. spåra hela textproduktionen, t.ex. hur länge man skrev, hur långa pauser man gjorde under skrivandet eller vad man ändrade och när ändringen skedde. Allting sparas i en loggbok som man efteråt kan öppna och där man kan hämta all data man behöver. Nedan presenteras ett urklipp ur en sådan loggbok:

```
<0.21.221><CAPITAL>jag <0.03.815><0.08.352><RETURN2><0.05.989><BACKSPACE5><CAPITAL>ag ska aldrig glömma det<0.05.928><0.04.998><RETURN2><BACKSPACE><0.59.516><RETURN>öä?<0.02.524><BACKSPACE4><0.29.532><RETURN>Jag skaa<BACKSPACE> aldrig glo<BACKSPACE>ömma min <0.44.093><0.04.166><BACKSPACE4>den förta <BACKSPACE4>rsta dagen <0.02.193>p? ub<BACKSPACE>nivr<BACKSPACE>ersitetet. <0.07.410><0.04.346><LEFT35><DELETE3>min<0.05.588><RIGHT11><DELETE2><RIGHT20>D<BACKSPACE>
```

Lingvistisk medvetenhet kan testas t.ex. på förskole- och skolbarn i samband med bedömningen av elevernas skriv- eller läsförmåga. Då används olika typer av test där medvetenhetens alla nivåer kan analyseras (dvs. fonologisk, morfologisk, syntaktisk, semantisk och pragmatisk). Man prövar i vilken grad barn är sensibla för språket genom att testa rimigenkänning, fonemidentifiering, stavelsessegmentering, fonemsegmentering, fonemdeletion, metateser. Man kan låta eleverna bedöma ett ords/en sats morfologiska respektive syntaktiska acceptabilitet eller rätta oacceptabla meningar (jfr Magnusson & Naucclér 1993). I sådana fall handlar det dock om styrd reflektion över språket. Försökspersonen ombes då att välja ut den rätta versionen eller peka på det som är fel. Den tillfrågade befinner sig inte i en naturlig situation då han eller hon producerar ett yttrande utan koncentrerar sig på själva testet. Nackdelen kan vara att störande faktorer som t.ex. upprördhet p.g.a. eventuell bedömning eller strävan att visa sig bättre än man egentligen är kan påverka resultatet av bedömningen.

Eftersom metalingvistisk medvetenhet utgör en viktig indikator vid inläringen av främmande språk kan det vara fördelaktigt att utarbeta ett system för dess mätning. Nivån på en elevs språkliga medvetenhet kan vara en vägvisare för språkläraren som på grund av den kan betrakta inläraren individuellt och tack vare detta anpassa sin undervisning till elevernas brister. Bedömningen av den språkliga medvetenheten skall inte ske för mätningens skull. Huvudtanken är att den skall underlätta förståelsen av språkinlärningsprocessen och även för oss avslöja de aspekter av språket som inlärarna av främmande språk särskilt uppmärksammar.

För att granska hur hög den språkliga medvetenheten kan vara undersökte jag en grupp svenskstuderande polacker. Dessa utgör en specifik grupp. För det första är den ganska homogen:

1. Alla är i liknande ålder (19–25 år)
2. Alla har polska som modersmål
3. För alla har tyska varit det första främmande språket (L2)
4. Alla har börjat läsa svenska på samma nivå (nivå 0)
5. Alla studerar språk (svenska), vilket gör att man kan förmoda att deras uppmärksamhet på språkets struktur är stor
6. Alla har en ganska hög kompetens inom skrivande (har avlagt studentexamen i bl.a. polska och tyska, där det är obligatoriskt att skriva en längre uppsats som bedöms externt).

Dessutom handlar det om motiverade personer som vill läsa svenska, vilket också kan spela en stor roll vid inläringen av främmande språk överhuvudtaget.

För att utreda hur hög deras metalingvistiska medvetenhet är bad jag dem att skriva en kort berättelse på dator. I experimentet, som ägde rum vid slutet av det första läsåret (dvs. efter ca 350 timmars undervisning i praktisk svenska), deltog 8 personer (6 kvinnor och 2 män). Alla skrev nästan lika långa texter, dvs. på ca 100 ord. Bara en berättelse var betydligt kortare (44 ord). Alla skribenter har naturligtvis korregerat sina fel både under och efter skrivandet. Sammanlagt har 212 olika självrättningar förekommit. I tabellen nedan finns en sammanställning av texternas längd och antal korrigeringar (K betecknar kvinna och M – man).

Tabell 1. Texternas längd och antal rättningar

	Antal ord	Antal rättelser
K1	154	30
K2	86	14
K3	44	15
K4	121	32
K5	129	19
K6	161	40
M1	102	18
M2	124	44

För att mäta språklig medvetenhet sammanställde jag och dividerade sedan de korregerade felen med de okorrigerade. Kvoten som uppstod vid en sådan sammanställning skulle, enligt mig, utgöra graden av metalingvistisk medvetenhet hos studenterna. Ju högre resultatet av mätningen blev, desto större skulle alltså språkmedvetenheten vara.

De fel som försökspersonerna gjorde motsvarade olika typer av metalingvistisk medvetenhet. Den fonologiska medvetenheten kunde bli synlig i stavfel (det som i de muntliga yttrandena blir uttalat på ett felaktigt sätt kan i viss mån jämföras med stavfel

i de skrivna texterna). Rättelser av stavfel utgjorde den största gruppen av studenternas själv rättelser. När jag bearbetade mina data var jag verkligen överraskad att det fanns så många sådana rättningar. Men efter en djupare analys har det blivit klart för mig att det i de flesta fall handlar om rent tekniska korrigeringar. Inte alla försökspersoner var vana vid att skriva på laptop och dessutom hade den ett svenskt tangentbord där det finns vissa skillnader i placeringen av några tecken. Frågetecknen, bindestreck eller parentes förekommer på ett annat ställe än i det polska tangentbordet så att man egentligen måste anpassa sig till den nya utformningen och ibland helt enkelt leta efter ett tecken eller en bokstav. Flera stavfel uppkom genom feltryckning på shift-knappen vilket ledde till att man ofta började en ny sats med liten bokstav:

- (1) [det va] Det var en gång när jag var liten (K4)

Andra ”tekniska” stavfel uppstod genom tryckning på en felaktig, nära belägen knapp, som t.ex.:

- (2) [...] jag var ocks[ä]å t[b]vungen att flytta in i Krakow (M2)

Det fanns dock korrigeringar av stavfel som inte var förknippade med datorhanteringen utan tydde på höga skrivfärdigheter. I sådana fall byttes en felaktig bokstav mot en annan vilket kunde förklaras med kännedom om hur ordet bör stavas:

- (3) I nä[hr]rheten av sjön fanns ett gammalt hus i vi[tlekt]lket en häxa bodde (K4)
 (4) Jag s[c]kickte många brev till svenska företag (K1)

Inte alla rättelser ledde till en positiv ändring. I vissa fall ändrade man ett korrekt uttryck och bytte ut det mot ett felaktigt, eller man ersatte ett fel med ett annat:

- (5) [...] och mina föräldrar som alltid tå[a]g hand om mig (K3)
 (6) Jag skickte många brev till svenska företag, kinos sju[k]hus och väntade (K1)

En viktig grupp utgör också korrigeringar av grammatiska fel, både på det morfologiska (7) och det syntaktiska (8) planet:

- (7) Föräldrarna har tagit Alicja med seg och hon var med mamma i e[n]tt annat rum (K6)
 (8) Jag visste inte vad [kun] jag kunnade göra (K4)

Dessutom rättades lexikala fel:

- (9) Hon var ful i ansiktet och hade [en mus] en svart katt [K4]
 (10) Jag var förtjust men [hade] var jätterädd också! [K1]

I exempel (10) ser vi ett tydligt inflytande av tyskan, där uttrycket *att vara rädd* består av verbet *haben* (ha) och substantivet *Angst*.

Det bör påpekas att det inte bara var fel som rättades. Ibland ville skribenten bara byta ut ett uttryck mot ett annat som var lämpligare, hade ett högre stilistiskt värde eller helt enkelt passade honom/henne bättre. Här skulle jag vilja göra en distinktion mellan korrigeringar och modifierande rättelser, som motsvarar Levelts indelning i *error repairs* och *appropriateness repairs* (Levelt 1989). Korrigeringar som innebär en anpassning, en modifiering eller en stilistisk förbättring av den tidigare versionen är ett tecken på en högre grad av metalingvistisk medvetenhet. I min tidigare studie (Kowal 2007) undersökte jag hur förmågan att korrigera sig själv förändras med tiden och det visade sig att andelen modifierande rättelser steg medan andelen korrigeringar sjönk. Sådana modifierande rättelser finns även i den nu analyserade korpusen, som t.ex:

- (11) [...] och det var muay thai som jag trodde mest intressant. [Muay thai] Det är en kampsport som kommer från Thailand och som är mycket vacker. (M1)
 (12) >>>>>>>>>det blir lite svårt för mig att berätta om saker som är jätte viktiga för mig [fö] eftersom de är mina egna (K6)

Alla hittills presenterade korrigeringar var av kvalitativ natur. Rättningen ledde till en förbättring (i några få fall en försämring) av textens strukturella utformning. Under skrivprocessen ändrade studenterna sina berättelser även kvantitativt. De strök bort det onödiga eller ointressanta resp. tillade något till den tidigare versionen.

- (13) Han är mycket viktig i mitt liv, men tyvärr [nu bor]bor hon inte i Krakow [och vi har det svart att träffa]. (K2)
 (14) det var nämligen andra september 2004-ett nytt skoltid och jag ville göra någonting som jag förre aldrig har gjort. (M1)

Ibland gjorde man ett redigeringsingrepp som inte ledde till en korrigering. Det verkade som om skribenten i början ville ändra någonting i texten men efter en stund bestämde han eller hon sig att ändå använda det borttagna uttrycket. Sådana nystarter eller omstarter är mycket vanliga i talspråket. De är ett tecken på att tänkandeprocessen och textproduktionen pågår nästan parallellt och sådana upprepningar är ett slags strategi, de är liksom en förlängd paus. Den här studien har visat att man använder denna strategi även vid skrivna texter:

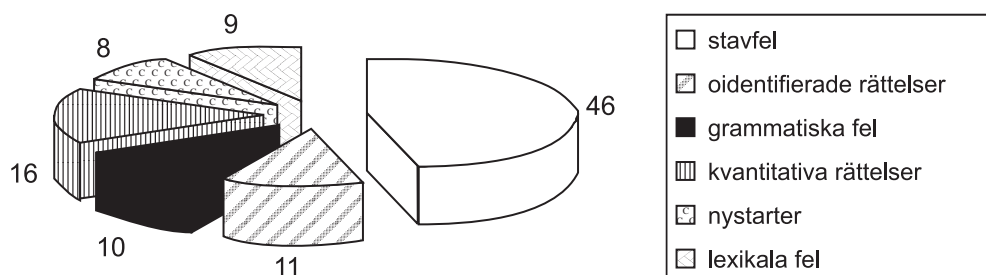
- (15) [När jag har problem ringer jag allti] När jag har problem ringer jag alltid till henne (K2)
 (16) [vi har]v[i har handlat]i har handlat och tittat på varor (K5)

ScriptLog är verkligen till stor hjälp vid utvärderingen av självkorrigeringar. Skrivprocessen kan spåras och analyseras ganska ingående men maskinen kan tyvärr inte veta allting. Ibland avbröt skribenten efter att ha skrivit en enda bokstav så att läsaren inte kunde gissa vad skribenten egentligen ville skriva. I andra fall fanns flera olika tolkningsmöjligheter så att det inte heller då var möjligt att entydigt avgöra vad man ville skriva eller varför man ändrade sig. Korrigeringar av sådana oklara eller flertydiga ord kallas på engelska *covert repairs*, alltså dolda rättelser (Levelt 1989: 578):

(17) Jag trivs i nya situationen och [kn all] så jag var inte rädd när något annat känt (K3)

(18) Jag har kommit på ett knep att stanna vid en snabbköp och köpa nybakade bullar för vi har inte [gen] någon matsäck (K5)

Inte alla rättningar förekom lika frekvent. Vissa typer av fel eller opassande uttryck korrigerades betydligt oftare än andra. I diagrammet nedan framställs alla grupper av rättelser i procent:

Figur 1. Andel själv rättningar

Även om försökspersonerna märkte och korrigerade flera av sina fel så förblev ett visst antal fel orättade. Detta kan tyda på att de å ena sidan inte kunde upptäcka dem, men å andra sidan kunde det vara så att de under skrivandet inte märkte att de hade gjort ett fel. Det fanns tre grupper av fel som inte blivit rättade: grammatiska fel (19, 20) lexikala fel (21, 22) och stavfel (23, 24):

(19) Nästa dagen kollade jag allt en gång till och skickte en e-mail till den här familjen (K1)

(20) En dag ville jag och mina kompisar göra en utflykt till en sjön som ligger i närheten av vår stad (K5)

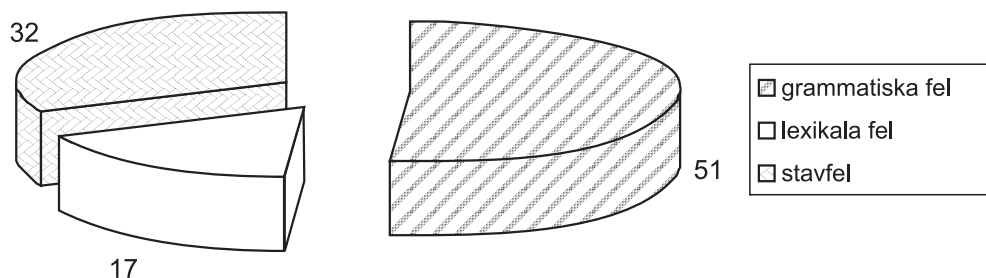
(21) Jag var stresserad (M2)

(22) Vi parkerade på parkplatsen (K5)

(23) [...] och jag är kanske lite blygg eller tystlåten (K6)

(24) [...] när jag lärde känna min vännina för många år sen (K2)

Bland de okorrigerade felen var det de grammatiska som oftast lämnades utan avseende (se Figur 2 nedan). När man jämför detta resultat med andelen korrigerade fel så ser man en betydande skillnad i fördelningen av det som man korrigerar och det som inte blir rättat. Det är iögonfallande att man oftast korrigerar det som är mest synligt, dvs. den grafiska utformningen av texten (46 % av alla rättningar). De fel som man i början av språkinläringen oftast förbiser är de grammatiska felen (51 %). Detta kan förklaras med att man först tillägnar sig nya ord innan man kan böja dem eller foga samman dem till satser, vilket är ett typiskt och universellt språktilläggnandemönster.

Figur 2. De okorrigerade felen (%)

För att mäta språklig medvetenhet sammanställde jag antalet rättelser med de okorrigerade felen och dividerade det ena med det andra (se Tab. 2):

Tabell 2. Sammanställning av rättelserna och de okorrigerade felen

	<i>Rättelser</i>	<i>Okorrigerade fel</i>	<i>R/Of</i>
K6	12	24	0,5
M1	18	16	1,1
K5	20	16	1,2
K1	30	20	1,5
K3	15	9	1,7
K2	14	7	2,0
K4	32	7	4,6
M2	44	6	7,3

Kvoten som uppstod genom division av dessa två värden skulle alltså utgöra graden av metalingvistisk medvetenhet hos studenterna. Man ser ganska tydligt, först och främst vid de extrema värdena att det verkligen kan handla om stora skillnader. Medvetenheten verkar vara lägst hos personen K6 (kvoten är 0,5), och högst hos K4 och M2 (med kvoterna 4,6 resp. 7,3). Jag kan våga påstå att skalan 1–2 är ett slags genomsnittsvärde. Efter det förstå året av inläringen av svenska som L3 är antalet själv rättningar hos de flesta studenterna lika stort eller dubbelt så stort som antalet okorrigerade fel. Inlärnas kontroll av skrivprocessen är alltså hög. Här vill jag också påpeka att man inte skall blanda ihop språklig medvetenhet med språkliga färdigheter även om båda fenomen ofta går hand i hand med varandra. Personen K6 verkar ha låg språklig medvetenhet (eller lägre än de andra) men hon har dessutom en stor förmåga att avfatta en ganska bra text på svenska.

Metalingvistisk medvetenhet kan alltså mätas genom sammanställning och dividering av själv rättningarna och de okorrigerade felen men mätningen är bara en pusselbit vid bedömningen. Denna metod är, enligt min uppfattning, bättre än de traditionella testen för språklig medvetenhet eftersom man å ena sidan får data som uppstått i en nästan naturlig situation, dvs. genom fritt skrivande, och å andra sidan får ett rikare material,

med många ord och uttryck som är skribenternas egna produkter. På det viset kan utvärderingen bli djupare och mer mångsidig än vid blanketttest där man har ett begränsat och förutbestämt antal utvärderingsunderlag.

LITTERATUR

- Allwood, Jens, Monica MacDowall & Sven Strömqvist (1982). *Barn, språkutveckling och flerspråkighet – en kritisk översikt*. Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics S6. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för lingvistik.
- Bialystok, Ellen (1987). Influences of bilingualism on metalinguistic development. *Second Language Research* 3, 154–166.
- Cazden, Courtney B. (1974). Play and metalinguistic awareness: One dimension of language experience. *The Urban Review* 7, 23–39.
- Fajerson, Susanne & Christina Rehnvall (1992). *Språklig medvetenhet. Teori & praktiska övningar*. Solna: Ekelunds Förlag.
- Levelt, William J.L. (1989). *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Magnusson, Eva & Kerstin Nauclér (1993). *Bedömning av språklig medvetenhet hos förskolebarn och skolbarn*. Löddeköpinge: Pedagogisk design.
- Mattingly, Ignatius (1972). Reading, the linguistic process, and linguistic awareness. I: *Language by ear and by eye: The relationships between speech and reading*, 133–147. (Eds) James F. Kavanagh & Ignatius G. Mattingly. Cambridge, MA: MIT Press.
- Poldauf, Ivan (1995). Language awareness. *Language awareness*, v. 4 n1, 3–14.
- Strömqvist, Sven & Lars Malmsten (1998). *Scriptlog Pro 1.04 – User's Manual. Technical report*. University of Göteborg.

Otryckta källor

- Kowal, Iwona (2007). Att vara medveten om sina mål och fel. Hur utvecklas förmågan att korrigera sin egen text? Ett föredrag under *den 8 konferensen om Nordens språk som andraspråk*. Helsingfors.